

Geliş Tarihi : 09.10.2019
Kabul Tarihi: 24.08.2020

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XX/40 (2020-Bahar/Spring), ss. 175-199.

CUMHURİYET HALK PARTİSİ İKTİDARINDA İŞÇİLER (1923-1938)

Meltem TEKEREK*

Öz

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra toplanan İzmir İktisat Kongresine diğer sosyal sınıflar gibi temsilci gönderebilen işçi sınıfı burada iktisadi esaslarını belirlemiştir. Ancak 1923 yılından 1931 yılına kadar olan dönemde hükümetin çalışma hayatı düzeni ve işçi sınıfı ile ilgili düzenlemelere ihtiyaç duyduğu söylenemez. Buna rağmen görece bir serbestlik ortamında işçiler örgütlenme ve üst birlik oluşturma çabalarına devam etmişler, birtakım grev eylemleri gerçekleştirmişlerdir. Bunun dışında bazı işçi örgütlerinin devletle ilişkilerini geliştirmek suretiyle çalışma hayatını düzenleyecek mevzuata katkıda bulunmak çabası olmuştur.

1931 yılı Cumhuriyet Türkiye'sinde her açıdan yeni bir dönemin başlangıcıdır. Devletçi ekonomi politikaları uygulanması yoluyla kalkınmayı gerçekleştirmeyi hedefleyen parti, sanayinin gelişmesine mukabil olarak işçi sınıfının da çoğalacağını öngörmüştür. Programında sınıf ayrılığını ve sınıf çatışmalarını kesin bir dille reddeden parti çalışma hayatında herhangi bir engelle karşılaşmamak istememiştir. Bunun için bir taraftan işçi eylemlerini çeşitli yasal düzenlemelerle engellerken, bir taraftan işçi örgütlenmelerinin kontrolünü eline almak istemiştir. Bu dönemin kazancı 1924 yılından itibaren oluşturulması için beklenen 1936 yılındaki İş Kanununun çıkarılması olmuştur. Yeni İş Kanunu ile çalışma hayatına bir düzen getirilirken, grev ve lokavt yasaklanmıştır. İş Kanunundan önce ve sonra diğer yasal önlemlerle takviye edilen bu dönemde grev sayısı bir önceki döneme göre daha az olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Halk Partisi, Halkçılık, İşçi, Grev.

WORKERS UNDER THE REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı,
(meltemtekerek@gmail.com), (Orcid: 0000-0001-5212-5313).

Abstract

The working class which could send the representative like other social classes to İzmir Economic Congress which convened after gained the victory of the Independence War determined their economic principals here. But it cannot be said that the government needed regulations on working life and the working class from 1923 to 1931. Although the workers were subjected to some obstacles such as the Takrir-i Sükûn Law, they continued their efforts to organize and form a higher unit in a relative environment of freedom and carried out some strike actions. Apart from this, some workers' organizations have tried to contribute to the legislation that will regulate working life by improving their relations with the state.

1931 is the beginning of a new era in every aspect of the Republic of Turkey. The party, which aims to achieve development through the application of statist economic policies, has predicted that the working class will increase in response to the development of industry. The party rejected class separation and class conflicts in its program did not want to face any obstacles in working life. For this, while it preventing the workers' actions with various legal regulations, it wanted to take control of the workers' organizations. The gain of this period was the enactment of the Labor Code of 1936, which is expected to be established since 1924. The working life ordered with the new Labor Code, strikes and lockouts were prohibited. In this period, which was reinforced by other legal measures before and after the Labor Code, the number of strikes was less than the previous period.

Keywords: Republican People's Party, Populism, Worker, Strike.

Giriş

Osmanlı'da girişimci sınıfın oluşmasına bağlı olarak işçi sınıfının doğuşuna ait ilk oluşumlar 19. yüzyılın birinci yarısında başlamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısının daha ilk yıllarında ise özellikle modern harp vasıtaları, mensucat, gıda, kâğıt ve matbaa sanayii, az da olsa kurulmuş bulunmakta ve yalnız Osmanlı sanayi işçisinin on binleri aştığı tahmin edilmektedir. Teknisyen ve usta kısmını ecnebiler ile Rum, Yahudi ve Ermeniler'in oluşturduğu sanayi işçileri arasında kadınların sayısı da bir hayli fazladır.¹

Osmanlı'da işçiler yeni üretim ilişkilerine ilk olarak makine kırıcılığı eylemleri ile reaksiyon vermişlerdir. Makinelerin kendilerini işsiz bırakacağını düşünen işçiler makine kırıcılığı eylemlerine ilk olarak 1830'lu yıllarda başlamışlar, bu eylemler 1840'tan sonra artarak devam etmiştir. Osmanlı işçi hareketleri arasında grevlerin de yer alması ve kamuoyunda karşılık bulması 1870'lerden sonraki yıllarda olmuştur. Ekonomik ve siyasal koşullar ile grevler arasında yakın bir ilişki olduğu malumdur. Nitekim II. Meşrutiyetin ilan edildiği 23 Temmuz 1908'i izleyen aylarda işçi hareketleri artmış, Tatil-i Eşgal Kanunu'nun yürürlükte olduğu 1909 ve sonraki yıllarda ise grev eylemleri bütünüyle ortadan kalkmasa da büyük ölçüde azalmıştır. İşçi hareketi İttihat

1 Lütfi Erişçi, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)*, Kutulmuş Basımevi, İstanbul, 1951, s. 3.

ve Terakki'nin 1913'te iktidarı ele geçirmesinden sonra yoğunlaşan milliyetçilik akımlarının ve savaş koşullarının da etkisiyle bir süre durgunluk yaşamıştır.²

Mondros Mütarekesi sonrası 1908'den itibaren kurulmuş olan ve savaş yıllarına rağmen varlıklarını sürdürebilmiş olan işçi örgütleri eylem ve faaliyetlerini artırırken yeni işçi örgütleri de kurulmuştur. Birinci canlılık dönemini 1908-1913 döneminde yaşayan işçiler ikinci canlılık dönemini 1919-1922 yıllarında yaşamışlar, bu yıllarda işçiler sosyalist hareketle daha sıkı ilişkiler kurmuşlardır. Bu dönemler içinde sosyalist partilerin kurduğu sendikalar işçi hareketinde belli roller oynarken sosyalist fikirler de işçiler arasında yayılmıştır. Sosyalist partiler ve diğer partiler programlarında işçi haklarına yer vermiştir. Özellikle sosyalist programlar işçileri grevlerde ve taleplerini belirleme konusunda etkilemiştir. Sosyalist partiler ve sosyalist hareketle ilgili işçi örgütleri daha önce olduğu gibi baskıyla karşılaşmıştır.³

1919-1923 yılları arasında sendikal örgütlenme yanında üst birlikler kurma çabaları da hız kazanmıştır. 1919 yılında kurulan sosyalist siyasal partilerin, özellikle Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası'nın liderliğinde yürütülen bu örgütlenme çabaları kısa bir süre sonra Ankara Hükümeti'nin tahakkümüyle karşılaşacaktır.⁴

1919-1922 yılları arasındaki grevlerin ekonomik ve sosyal nitelikleri yanında siyasi niteliğinin de olduğunu belirtmeliyiz. Yarıdan fazlası yabancı sermayeli şirketlerde örgütlenen bu grev eylemlerinde işçilerin emperyalist ülkelere karşı tepkisi söz konusudur. Grevlerde Türkiye Sosyalist Fırkası yanında işçi sendikaları veya dernekleri de örgütleyici ve yönetici rol oynamış, dört yıllık bir dönemde 19 grev tespit edilmiştir. Özellikle 1920 yılı yedi grevle bu dönemin en fazla grev gerçekleşen yılı olmuştur.⁵

1. Kuruluş Yıllarında CHP ve İşçiler (1923-1930)

Ulusal Kurtuluş Savaşı günlerinde Sovyet Elçisi Aralov ile konuşmalarından birinde Türkiye'nin iç durumuna değinen Mustafa Kemal, Rusya'da mücadeleci, emektar bir işçi sınıfının olduğunu, ona dayanılması gerektiğini, Türkiye'de ise işçi sınıfının olmadığını, köylüye göre ağırlığının çok az olduğunu söylüyordu. Bu durumu da Rusya'da endüstrinin geliştiği, Türkiye'de ise gelişmediği, fabrikaların sayısının parmakla sayılacak kadar az olduğu ile ilişkilendiriyordu.⁶

2 *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, C.2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, İstanbul, 1998, s. 103.

3 Şehmus Güzel, "Tanzimattan Cumhuriyete İşçi Hareketi ve Grevler", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* C.3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 825, 827.

4 *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, C.2, s. 104.

5 Güzel, "Tanzimattan Cumhuriyete İşçi Hareketi ve Grevler", ss. 824-825.

6 Semyen İvanoniç Aralov, (Çev. Hasan Ali Ediz), *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları (1922-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 85.

Savaşlar kazanılıp yeni Türkiye'yi inşa sürecine doğru giderken 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de toplanan İktisat Kongresini açış konuşmasında "halkın yararlarının birbirinden ayrılır sınıflar halinde değil, varlıkları ve çalışma sonucu birbirine lazım olan sınıflardan ibaret" olduğunu söyleyerek sınıf fikrini dolayısıyla işçi sınıfının varlığını toplumun diğer kesimlerden ayrı bir sınıf olarak görmeyi reddediyordu. Mustafa Kemalsözlerine şöyle devam ediyordu: "Bugün var olan fabrikalarımızda ve daha çok olmasını umduğumuz fabrikalarımızda kendi işçimiz çalışmalıdır." Bu ifadelerden Mustafa Kemal'in mevcut toplumda sanayinin az gelişmiş olmasına bağlı olarak işçi sınıfının sayıca az olduğu, bu nedenle bir sınıf olarak işçi sınıfını yadsıdığı söylenebilse de sanayinin gelişmesine bağlı olarak artacağını umduğu işçi sınıfının Türklerden oluşmasını dilediği sonucuna varılabilir.

Ayrı bir sınıf olarak kabul edilmeyen Türk işçi sınıfı 1923 İktisat Kongresine katılarak kendilerini ifade etmiş, işçi temsilcileri bazı kararların alınmasına katkıda bulunmuşlardır. Kadın ve erkek amelelere bundan sonra işçi denilmesi, dernekler/sendikalar kurma hakkının tanınması, çalışma süresinin sekiz saat olarak kabul edilmesi, 1 Mayıs gününün İşçi Bayramı olarak kabulü, kadınların ve çocukların çalıştırılmalarıyla ilgili düzenlemeler bunlardan bazılarıdır. Bir yıl boyunca iş başında bulunan işçilere yılda bir ay izin verilmesi ve gündeliklerinin tam ödenmesi de kongreye katılan üç grubun reddi, işçilerin ısrarı ile kabul edilmiştir. Cemiyet teşkili hakkının her sınıf halka kanun gereği olarak verilmesi ile ilgili madde de müttefikan kabul edilmiştir. Kongrede işçi grubu oybirliği ile "Memlekette açılacak bütün işlerin Türk erbab-ı say ve ameline tahsisi" ifadesini içeren 26. maddeyi müttefikan kabul etmiştir.⁸

Cumhuriyet'in ilanından hemen önce bu kongre gibi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin kuruluşu da genç Cumhuriyetin işçilerini yakından ilgilendirecektir. Mustafa Kemal henüz Lozan Konferansı sonuçlanmamışken 6 Aralık 1922 tarihinde Hâkimiyet-i Milliye, Öğüt, Yenigün gazetelerine verdiği demeçte parti kurma fikrini ilk kez açıklamıştı. Mustafa Kemal, o güne kadar oluşturmaya çalıştığı halkçılık ilkesinin parti kuruluşunda esas alınacağını da bu demecinde ilan etmişti. Mustafa Kemal'in "barıştan sonra halkçılık esası üzerine dayanan ve Halk Fırkası adıyla siyasi bir fırka kurmak niyetinde olduğunu" belirten bu demecinden sonra bir kısım halk büyük bir kampanya başlatarak onun Halk Fırkası kurmakla sınıf mücadelelerini başlatacağını, Bolşevizmi kuracağını iddia etmişler ve halkı bu girişim aleyhine kışkırtmaya çalışmışlardır. Mustafa Kemal, bir halk fırkası kuracağını bildiren demecinden sonra bir yurt gezisine çıkmıştır. Bu gezi sırasında kuracağı partinin niteliklerine biraz daha açıklık

7 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, ATAM Yayınları, Ankara, 2006, s. 478.

8 Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir (Haberler- Belgeler- Yorumlar), Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Yayın No: 59, Ankara, 1997, s. 358-361; Afet İnan, İzmir İktisat Kongresi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, ss. 51-54.

getirmiş, her şeyden önce onun milletin bütün sınıfları tarafından oluşturulacağını açıklamıştır.⁹ Halk Fırkasının kurulacağı günlerde Mustafa Kemal Paşa'ya yakın çevreler halkın özellikle çiftçi ve işçilerden oluştuğunu, yeni fırkanın da bu sınıflar yararına çalışacağını ileri sürmüşlerdir. Ama Mustafa Kemal halk kavramını bütün sınıfları kapsayacak anlamda kullanmaya kararlıdır.¹⁰

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yeniden seçimlere karar vermesi üzerine bir siyasi parti olmamakla beraber siyasi faaliyet göstermiş olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti seçim programı halinde sözü geçen "Dokuz Umde"lik programını yayınlamıştır. 8 Nisan 1923 günü yayınlanan bu beyanname ile seçimlere giren Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu muhaliflerini dışarda bırakarak seçimleri kazanacaktır. Müdafaa-i Hukuk'un kazandığı seçimi müteakip Büyük Millet Meclisi'nin ikinci devresine katılan mebuslar 7 Ağustos'tan 11 Eylül'e kadar yaptıkları toplantılarda Halk Fırkası nizamnamesini müzakere ederek kabul etmişlerdir. Seçimlerden önce hazırlanan 9 umde esas olmak üzere hazırlanan tüzük, (Halk Fırkası Nizamnamesi) 9 Eylül 1923 günü kabul edilmiştir. Bu tarih CHP'nin kuruluş günüdür. Partinin kuruluş dilekçesi 23 Ekim 1923'te sunulmuştur. Böylece daha sonradan Cumhuriyet Halk Partisi olacak olan Halk Fırkası Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından altı gün önce resmen oluşturulmuştur. Kuruluş safhasında Fırka'nın Dokuz Umde'lik bir programı ve bir nizamnamesi vardır. Kısaca Dokuz Umdelik Beyannamenin ilanı ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti sonlandırılmış, Halk Fırkası'nın doğuşu sağlanmıştır.¹¹

9 Eylül 1923 tarihinde kabul edilen ve 9 Umdelik Beyannamenin devamı niteliğinde olan Halk Fırkası Nizamnamesi CHP'nin ilk tüzüğü ve programı olmuştur. Partinin ayrı bir programı olmadığından izlenecek program, tüzükte yer alan hükümlerle belirlenmiştir. Partinin kuruluş felsefesini de yansıtan nizamnamenin umumi esaslar bölümünde yer alan 2. maddesinde "*Halk Fırkası nazarında halk mefhumu herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve genellikle kanun nazarında mutlak bir eşitliği kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir ailenin hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunlardan yararlanmadaki mutlak hürriyet ve istiklali tanıyan fertlerdir*" ifadesi Mustafa Kemal'in o zamana kadar çeşitli şekillerde dile getirdiği ve bundan sonra da partinin programına yansiyacak halkçılık ilkesinin özüdür.¹² Dokuz Umde'de işçileri ilgilendiren ifade ise "*sâyü amelî erbabını himaye edici kanunlar yapılacağı*" konusundadır.¹³

9 Hikmet Bila, *CHP Tarihi*, Doruk Matbaacılık Sanayii, Ankara, 1979, ss. 51-52, 53-55.

10 Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, ss. 48-49.

11 Halk Fırkası'nın adı 10 Kasım 1924'te Cumhuriyet Halk Fırkası olmuş, bu ad 1935 yılında yapılan Dördüncü Büyük Kurultay tarafından kabul edilen nizamnamenin birinci maddesi ile değiştirilmiştir. Bila, *a.g.e.* ss. 58-65; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, İstanbul, 1952, ss. 559-560.

12 Bila, *a.g.e.*, s. 63

13 Tunaya, *a.g.e.*, s. 581; Bila, *a.g.e.*, s. 746.

Devletin bir Cumhuriyet olduğunun ilan edilmesinden sonra hazırlanan 20 Nisan 1924 tarihli Anayasası'nın 69. Maddesi ise bu öze uygun şekilde Türkler' in kanun karşısında eşit olduğunu ve istisnasız kanuna uymak ödevinde olduğunu hükme bağlamıştır. Her türlü grup, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıkları kaldırılmıştır. Anayasanın 70. Maddesi sözleşme, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma gibi hakları ve hürriyetleri Türkler 'in doğal haklarından saymıştır. Ayrıca 79. Maddeye göre sözleşmelerin, çalışmaların, mülk edinmelerin, hak ve mal kullanmaların, toplanmaların, derneklerin ve ortaklıkların serbestlik sınırı kanunlarla çizilecektir.¹⁴

Kuruluş yıllarında devlet, parti örgütünü şekillendirme ve ekonomik-sosyal politikalarını belirleme aşamasındayken, çalışma hayatının iki temel unsuru olan sermaye ve işçiler de bu oluşumda kendi yerlerini belirleme çabasında olmuşlardır. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından hemen sonra örgütlenen İstanbul tüccarı Milli Türk Ticaret Birliği'nin kurulmasını sağlamıştı. Sadece tüccarları değil, esnafları ve işçileri de örgütleyen Birlik; İstanbul Esnaf Birliği ve Türkiye Umum Amele Birliği'ni kurdu muşt u.¹⁵

İstanbul Umum Amele Birliği, 26 Kasım 1923 tarihli Kongrede Zonguldak Amele Birliği'ni ve Balya-Karaaydın Amele Birliği'ni içine alarak Türkiye Amele Birliği ismini almıştır. "Halk Partisi'nin aylıklı adamları tarafından kurulduğu" öne sürülen bu birlik, 1924 Mayısında hükümetin çıkardığı zorluklar karşısında çalışmanın mümkün olmadığı gerekçesiyle kendini fesh ettiğinde birliğ e üye 32 amele derneği ve 7000'den fazla işçi vardır.¹⁶

14 Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 143-145.

15 Tüccar eliyle işçi örgütü kurmanın gerekçesi Ahmet Hamdi Başar tarafından şöyle ifade edilmiştir: "Mütareke yıllarında işçiler arasında partiler, dernekler kurulmuştu. Bu örgütler zaferden sonra Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki iyi ilişkilerden de yararlanarak işçi sınıfını kontrol etmek istemişlerdi. Yerli ve yabancı sermaye sahiplerine karşı fakir düşmüş olan halk veya işçiler arasında düşmanlık duyguları yaratmaya çalışıyorlardı. Amaç işçilerin teşkilatlanarak burjuva sınıfı ile savaşması yani sınıf kavgası yaratmaktı. Oysa sınıf kavgası yaratmaya çalışmak millî davaya ihanet etmek demektir. Türk toplumu henüz sosyal sınıfları oluşmamış bir toplum olduğundan bu sınıfların oluşturulması ama birbirlerine düşman olmaması, birlikte hareket ederek iktisadi savaşın kazanılması için çalışmak gerekiyordu. Bu sebeple Türkiye Umum Amele Birliği, Milli Türk Ticaret Birliği'nin bulunduğu binada kurulmuştur... Amele Birliği Başkanı Şakir Kasım Türkiye Amele Birliği'nin Türk Ticaret Birliği ile aynı amaç için birlikte çalıştığını ifade etmiştir. Milli Türk Ticaret Birliği de Amele Birliği'ne yardımcı olmuştur. Türkiye Amele Birliği paravan bir örgüttür ve bu durum sol tandanslı kişiler tarafından eleştirilmiştir..." Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni-Dün Bugün Yarın*, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1978, ss. 344-345.

16 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, 1978, s. 323; Erişçi, a.g.e., s. 18; Kemal Sülker, *Türkiye'de Sendikacılık, Dünyada ve Bizde Sendikacılık*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1966, s. 150; Sedat Ağralı, *Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı*, Son Telgraf Matbaası, İstanbul, 1967, s. 36; Alpaslan Işıklı, *Sendikacılık ve Siyaset*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s. 313; Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 451.

20 Ocak 1924 tarihinde Türkiye Umum Amele Birliği'nin (İstanbul) olağanüstü bir toplantı gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu toplantının sonunda Birlik, Türkiye'nin istiklalini kurtaran Gazi'den bu Cumhuriyetin esas unsurlarından olan amelenin hayatını kurtaracak teşkilat yapma ve birlikler oluşturmaya izin veren bir mesai kanununun süratle düzenlenmesini, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye Cumhuriyetine mirası olan Cemiyetler Kanununun 20. asır ve Cumhuriyet esasına göre tadil olunmasını yüzbinlerce Türk amele adını istemişlerdir. Reisi Cumhur Gazi Mustafa Kemal'in aldığı bu mektuba müstacelen bir cevap vermeyi uygun bulması üzerine Ankara'ya gönderilen bu mektuba Başvekil İsmet Paşa'nın verdiği cevapta; Mesai Kanunu Layihasının Heyet-i Vekile tarafından onaylandığı ve Meclis-i Âli'ye sunulduğu söylenmektedir. Sendikalar ve grevle ilgili husus da ikinci bir kanun layihası ile tespit edilecektir.¹⁷ Böylece işçiler bizzat Mustafa Kemal'den ekonomik ve sosyal haklarının belirlenmesi için girişimde bulunmuş ve bir kanun layihasının Meclis'e gönderildiği söylenmişse de bunun için yıllarca beklemek gerekecektir.

Güdümlü olan bu örgütlenme dışında Cumhuriyetin ilan edildiği 1923'ün ilk aylarında Aydınlık isimli yayın organının etrafında toplanmış olan, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'na üye kişiler, başta İstanbul olmak üzere ülkedeki işçi örgütlerini tek bir örgüt etrafında toplayarak Türkiye Dernek Birlikleri İttihadi adı altında bütün sendikacıları temsil eden bir örgüt meydana getirilmesine çalışmıştır. Bu girişimin başarısızlığa uğramasındaki neden önemli ölçüde yeni hükümetin uygulamaya başladığı politika olarak görülmektedir.¹⁸

1923 yılı 1 Mayıs'da dağıttıkları bildiri nedeniyle vatan hainliği suçlaması ile tutuklanan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası yöneticileri bir süre sonra serbest bırakılmışlardır. Fakat sınıf bilinci üzerine kurulu işçi örgütleri üzerindeki baskı artarak devam etmiştir. Bu arada aynı yıl kurulan İstanbul Umum Amele Birliği'nin rekabeti sendikacılık alanında sınıf bilincine dayalı bir güç oluşturulması yönünde büyük oranda Aydınlık çevresi tarafından tetiklenen girişimlerin engellenmesinde etkili olmuştur. Aydınlık tarafından olumsuz karşılanan ve "hiçbir maksad-ı siyasi ile teşekkül etmiş olmayan" İstanbul Umum Amele Birliği Mustafa Kemal tarafından "büyük bir hiss-i takdir" ile selamlanmıştır.¹⁹

1924 yılında Türkiye'de çoğu yeniden teşkilatlandırılmış dayanışma ve yardımlaşma bir kısmı da "mesai erbabında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ilkelerine istinaden muhadenet sağlamak" amacı güden işçi cemiyetler şöyle sıralanmıştır:

İstanbul: Haliç Şirketi Amelesi Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, Silahtarağa Elektrik Fabrikası İşçileri Cemiyeti,

17 BCA 030 10 00 00 166 158 2, Amele Mesai Kanunu'nun Meclis'e Gönderildiği Hakkındaki Yazı, 29/01/1924.

18 Işıklı, *Sendikacılık ve Siyaset*, s. 313; Sülker, *a.g.e.*, 150.

19 Işıklı, *Sendikacılık ve Siyaset*, s. 313.

İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti, Dersaadet ve Biladiselase İnşaat Tarik Irgat ve Rençper Amele Cemiyeti, Tütün Fabrikası Amele İttihat Cemiyeti, İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti, Mürettepler Cemiyeti, Anadolu Bağdat Şimendiferciler Cemiyeti.

İzmir: Aydın Demiryolları İşçiler ve Memurlar Birliği, Mülteci ve Muhacirin Amele Cemiyeti, Tütün Amele Cemiyeti, Şimendifer Fabrikası Amele Birliği, Tramvay İşçileri Cemiyeti, Liman Vapur ve Kömür Amele Cemiyeti, Mavuna Amele Cemiyeti, Liman Rihtim İthalat ve İhracat Amele Cemiyeti, Müstakil Liman Vapur Amele Teavün Cemiyeti, İnşaat ve Madeni Mevad Amele Teavün Cemiyeti.

Edirne: Türkiye İşçiler Birliği, Şark Şimendiferler Müstahdemin Teavün Cemiyeti

Adana: Amele Teali Cemiyeti

Konya: İşçiler Derneği

Bursa: Yaprak Tütün Amelesi Cemiyeti

Eskişehir: Anadolu Bağdat Şimendiferciler Cemiyeti²⁰

1924 Anayasasının cemiyet kurma hak ve özgürlüğü getirmesinden sonra özellikle İstanbul'da işçi sınıfı içinde çok hızlı bir örgütlenme görülmüştür. Bu sıralarda işçiler Ağustos 1924'te Amele Teali Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Aydınlık çevresi, kurulan işçi örgütleri arasında en çok Amele Teali Cemiyeti'ne yakın görülmektedir. Ağustos ayında kuruluşu resmen onaylandıktan sonra Amele Teali Cemiyeti çeşitli iş kollarını kapsayan birçok şube açmıştır. Hatta Amele Teali Cemiyeti'nin bir mesai fırkası kurmaya kalkıştığı söylentisi de çıkmıştır.²¹ Kısmen inkılapçı bir karakter taşıdığı belirtilen Amele Teali Cemiyeti de 1928'de Heyet-i Vekile kararı ile kapatılacaktır.²²

Harris, Amele Teali Cemiyeti'nin dikkatini işçileri kışkırtmaya ve grevlere değil de Ankara Meclisi'nden elverişli bir İş Kanunu sağlamak gayretine verdiğini belirtmektedir. Çünkü Meclis gerçekten o sırada İzmir İktisat Kongresi'nde sözü verilen geniş kapsamlı bir İş Kanununu incelemektedir. Bu sebeple Amele Teali Cemiyeti Atatürk'e ardu ardına dilekçeler verip işçiler arasında propaganda bildirileri dağıtmış ve nihayet hükümetin teklif ettiği İş Kanunu'na karşı mukabil bir tasarı hazırlamak üzere 1925 Şubatında bazı toplantılar yapmıştır. Düzenlenen tasarı 30.000 kadar teşkilatlanmış işçiyi temsil ettiklerini iddia eden delege topluluğundan seçilmiş bir delege heyetinin eliyle Ankara'ya sunulmuştur.²³

20 1927 yılında yalnız 4 kişiden fazla işçi çalıştıran sanayi tesislerinde 147.712 işçi sayılmıştır. Bu sayının 37. 640'ı kadın, 22. 941'i 14 yaşından küçük çocuklardır. Erişçi, *a.g.e.*, ss. 18-20.

21 Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 364; *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, C.2, ss. 104; Erişçi, *a.g.e.*, ss. 18; Ağralı, *a.g.e.*, ss. 35.

22 İşikli, *Sendikacılık ve Siyaset*, ss. 313-314.

23 George Harris (Çev. Enis Yedek), *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975, ss. 195-196.

İstanbul'daki işçi cemiyetlerinin Amele Teali Cemiyeti'ndeki bazı gayret ve teşebbüsler hariç tutulursa İş Kanunu projesini pek az değişiklikle kabul eden bir toplantıdan başka (13 Şubat 1925) bir iş yapmadıkları söylenmektedir. Nihayet işçi cemiyetlerinde mesleki temsilcilik mümessillerinin propagandaya giriştiği sıralarda 4 Mart 1925 tarihli kanun ile sosyalist eğilimli yayımlar da durdurulmuş, Meclise sevk edilen İş Kanununun görüşülmesinden vazgeçilmiştir.²⁴

Bu dönemde Selanik-İstanbul gibi kentlerden yönetilen, İkinci ve Üçüncü Enternasyonal ile bağlantısı olan sosyalist hareketin oldukça zayıfladığı söylenmektedir. Böyle bir ortamda 1923 yılının Temmuz-Kasım ayları arasında İstanbul, Edirne, Aydın, İzmir ve Zonguldak gibi kentlerde işçi grevleri yaşanmıştır. Başkaca bir etki olmaksızın ortaya çıkan bu grevlerin çoğunluğu yabancı sermayeli şirketlerde başlamıştır.²⁵

Bunlardan biri İzmir-Aydın demiryolu hattını işleten İngiliz şirketi ile işçiler arasında yaşanan ücret anlaşmazlığı nedeniyle Ağustos 1923'te yaklaşık 1500 işçinin yaptığı grevdir. Bir diğer grevde; Fransız sermayeli Ereğli Şirketi'nin Zonguldak Kömür Havza'sında işlettiği demiryolu hattında çalışan işçiler asgari ücret uygulaması, günde 8 saatlik mesai, yabancı işçilerin çalıştırılmaması gibi taleplerinin kabul edilmemesi üzerine Ağustos 1923'te direnişe geçerek üretimi durdurmuşlardır.²⁶ Bir başka örnek Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra 1923 yılında Kasım ayının 18'inde Şark Şimendifer işçileri tarafından gerçekleştirilen grevdir. Bu grev Türkleri olumsuz koşullarda çalıştıran Fransız işverene karşı şimendifer işçileri tarafından yapılmıştır. Şirket, istediği anda ücretlerde indirim yapabilecek bir karar almış ve bu kararı uygulayarak ücretlerde bir misli indirim yapması üzerine gelişen olaylar sonrası 1923 yılı Kasım ayının 18'inde grev başlamıştır. On gün devam eden grev sonrası Nafia Vekâlet'inin aracılığıyla şirketin işçilerin isteklerini kabul etmesiyle greve son verilmiştir.²⁷

Cumhuriyetin ilanından hemen sonraki yıllarda da işçilerin grevleri devam etmiştir. Yabancı sermaye tarafından işletilen Tramvay Kumpanyası'nın Beşiktaş deposunda çalışan işçiler bir arkadaşlarının haksız yere işten çıkarılması üzerine işverenin tutumunu protesto etmek amacıyla 1 Temmuz 1924'te iş bırakmışlardır. İş bırakma eylemi duyulunca hükümet yetkilileri işyerine jandarma birliği göndererek işçileri işbaşı yapmaya zorlamış, müdahale sırasında çıkan çatışmada çok sayıda işçi yaralanmış, 27 işçi tutuklanmıştır.²⁸

Türkiye bugünlerde 1924 sonlarında bir muhalefet partisi deneyimi yaşamıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adını taşıyan partinin programında

24 Erişçi, *a.g.e.*, s. 19.

25 *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, C. 2, s. 104.

26 Anđan Mahiroğulları, *Dünyada ve Türkiye'de Sendikacılık*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2016, s. 170.

27 Ağralı, *a.g.e.*, ss. 32-34.

28 Mahiroğulları, *a.g.e.*, s. 171.

çalışma hayatının iki temel unsuru olan işçi ve işverene ait ifadelere rastlanmıştır. Partinin programında belirtildiği üzere “sermaye ile sâyiü amel münasebatı tanzim ve sermayedar ile imal ve mesai eshabının hukuk ve menafi aynı suretle müdafaa edilecektir.” Ayrıca “parti amelenin temettüie iştirak ettirilmesine taraftardır. Fakat bunu kanun kuvveti ile değil, ikna suretiyle temin etmeye çalışacaktır.”²⁹ Böylece Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası özünde yeni oluşmakta olan burjuvazinin çıkarlarını temsil etmekle birlikte programında işçi sorunlarına genel bir anlatımla yer vermiş ve sendikalı işçi kitlesinin desteğinden sınırlı ölçüde de olsa yararlanmayı öngörmüştür. Işıklı, bu durumu Batı’da geçen yüzyılda aristokrasiye karşı mücadelesinde işçi sınıfının desteğinden de yararlanmak için ortak bazı hedefler belirlemiş olan burjuvazinin gelenekselleşmiş tavrının bir uzantısı olarak belirlemektedir. Aradaki fark; ele alınan dönemde Türkiye’de iktidarın aristokrasinin değil, kapitalizme özgü sınıflaşmanın henüz yeterince vurgu kazanmadığı bir ortamda asker-sivil aydın kesimlerin oluşturduğu ve sosyal sınıflar arası ilişkilerde görece bir bağımsızlık sergileyen tek parti yönetimi tarafından temsil edilmesidir.³⁰

Mart 1925’te Takrir-i Sükûn Kanunu’nun kabul edilmesiyle yeni rejimin işçilere bakışı daha net hale gelmiştir. Bu kanunla ülkenin toplumsal düzenini, huzur ve sükûnunu bozacak her türlü “teşkilat, teşebbüsât ve neşriyatı” idari bir kararla yasaklama yetkisi hükümete tanınmış, işçi örgütlerine ve eylemlerine karşı da yasaklayıcı bir yapı oluşturulmuştur.³¹ Takrir-i Sükûn Kanununun yürürlüğe girmesiyle Türkiye’de dernek kurmak, siyasi veya mesleki anlamda teşkilatlanmak imkânı ortadan kalkmıştır. CHP bütün işçi kuruluşlarının parti isteklerine göre yönetilmesi amacını gütmektedir.³² Işıklı, Takrir-i Sükûn Kanunu ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılırken sendikacılığın da fiilen yasaklandığı bir döneme girilmiş olmasının rastlantı olmadığı ifade etmektedir. Bu iddiaya göre iktidarı elinde bulunduranlar, demagojik bile olsa işçilere yerine getireceğine dair sözler veren bu partinin örgütlenmiş işçi toplumunu kısmen de olsa etkilediğini görmüştür.³³

29 Tunaya, *a.g.e.*, s. 619.

30 Alpaslan Işıklı, *Gerçek Örgütlenme Sendikacılık*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 86.

31 *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, C. 2, s. 104.

32 Stülker, *a.g.e.*, s. 151; Ağralı, *a.g.e.*, 36.

33 Işıklı, *Sendikacılık ve Siyaset*, s. 309; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası özünde yeni oluşmakta olan burjuvazinin çıkarlarını temsil etmekle birlikte programında işçi sorunlarına genel bir anlatımla yer vermekten ve sendikalı işçi kitlesinin desteğinden sınırlı ölçüde de olsa yararlanmaktan geri kalmamıştır. Işıklı bu durumu Batı’da geçen yüzyılda aristokrasiye karşı mücadelesinde işçi sınıfının desteğinden de yararlanmak için ortak bazı hedefler belirlemiş olan burjuvazinin gelenekselleşmiş tavrının bir uzantısı olarak belirlemektedir. Aradaki fark ele alınan dönemde Türkiye’de iktidarın aristokrasinin değil, kapitalizme özgü sınıflaşmanın henüz yeterince vurgu kazanmadığı bir ortamda asker- sivil aydın kesimlerin oluşturduğu ve sosyal sınıflar arası ilişkilerde görece bir bağımsızlık sergileyen tek parti yönetimi tarafından temsil edilmesidir. Işıklı, *Gerçek Örgütlenme Sendikacılık*, s. 86.

1925'in ilk yarısı Amele Teali Cemiyeti'nin de aktif olduğu bir dönemdir. Cemiyet, 1 Mayıs Amele Bayramını örgütlemiş ve işçilere dağıttıkları "Mayıs 1 Nedir?" başlıklı bir broşür nedeniyle tutuklanmışlardır.³⁴ 12 Mart 1925'te çıkarılan Tahrir-i Sükûn Kanunu ve bu kanun çerçevesinde başlatılan yargılamalar sonunda Ankara İstiklal Mahkemesi Ağustos 1925'teki kararıyla çoğunluğu Amele Teali Cemiyeti ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası üyesi olan 38 kişiden Şefik Hüsnü Deymer ve Nazım Hikmet gıyaplarında 15 yıl, Şevket Süreyya Aydemir ve Hikmet Kıvılcımlı 10 yıl hapis cezasına çarptırılmışlardır. Sanıkların bir kısmının cezası 7'şer yıl hapis olup, kürek cezasına çarptırılanlar da vardır. Mahkûm olanlar 18 ay sonra 1926 yılı Cumhuriyet Bayramında hükümet kararıyla serbest bırakılacaktır.³⁵

Yine Ağustos 1925'te Şirket-i Hayriye'de çalışan işçiler çalışma koşulları ve ücretlerinin iyileştirilmesi konusunda şirket yetkilileriyle anlaşamayınca greve gitmiştir.³⁶ 1926 yılında Soma-Bandırma demiryolunda, İstanbul Limanı'nda bir grev yapılmıştır.³⁷

Her şeye rağmen örgütlenmenin ve eylemlerin devam ettiği bir sırada, CHP'nin İkinci Kurultayı 15 Ekim 1927 günü Millet Meclisi salonlarında savaş sonrası yıllarının değerlendirildiği ve izlenen sosyo-ekonomik politikaların sistemleştirilmeye çalışıldığı bir kurultay olmuştur. İkinci kurultayda kabul edilen tüzük 9 Eylül 1923 tarihli nizamnamenin bir benzeridir. Bu kurultayda ayrıca bir program yapılmamış, tüzük ve program aynı belgede düzenlenmiştir. Yeni tüzüğün birinci maddesinde CHF'nin cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı bir siyasi kuruluş olduğu belirtilmiştir. İkinci Kurultayda kabul edilen tüzüğün Program olarak nitelenen umumi esaslar bölümünde şu ifade yer almıştır: "CHF, kanun nazarında mutlak bir eşitliği kabul eder ve hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın ve hiçbir cemaatin hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri halktan ve halkçı kabul eder."³⁸

Fırkanın resmen kurulması yanında söz konusu olan 1923 ve 1927 tüzüklerinde işçi-işveren ilişkilerine bakışa yansıyan halkçılık ilkesinin anlamı şöyle özetlenmiştir: Türkiye'de birbirinden farklı çıkarları olan ve bu nedenle birbirleriyle çatışan sınıflar yoktur. Halk Fırkası ulusun tümünü içine alan, tüm sınıfların haklarını ve mutluluğunu sağlamaya çalışan bir firkadır. Halk kavramı herhangi bir sınıfa ait değildir. Halkçılar hiçbir aile, sınıf, topluluk ve bireyin ayrıcalıklarını kabul etmeyen kişilerdir. Sınıf ayrılıklarını yadsıyan bu halkçılık anlayışının ise toplumdaki çeşitli sınıflar arası uzlaşmaların gerçekleştirilmesiyle kazanılan Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın bir sonucu olduğu yorumu yapılmıştır.³⁹

34 Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, C. 2, s. 104.

35 Işıklı, Gerçek Örgütlenme Sendikacılık, ss. 85-86; Harris, a.g.e., ss. 200-201.

36 Mahiroğulları, a.g.e., ss. 170-171.

37 Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, C.2, s. 104; Işıklı, Sendikacılık ve Siyaset, s. 314.

38 Bila, a.g.e., ss. 80-82.

39 Mesut Gülmez, Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi), TODAİE Yayınları, No: 236, DİE Matbaası, Ankara, 1991, s. 184; Emre Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye- 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 119.

CHF, kuruluştaki halkçılık anlayışına devam ederken işçilerin de hak arama eylemleri devam etmektedir. 1927 yılında İstanbul Limanı'nda, tütün rejisinde, Adana-Nusaybin Demiryolu'nda grev eylemleri gerçekleştirilmiştir.⁴⁰

İstanbul Liman Şirketi İdaresi'nin işyerindeki eski çalışma düzenini değiştirmesiyle yaklaşık 3000 işçi ve mavnacı Ocak 1927'de greve gitmiştir. Güvenlik güçlerinin greve müdahale etmesiyle işçilerle güvenlik güçleri arasında çatışma çıkmış, 5 polis ve 11 grevci ölmüştür. Olaylar sonunda 320 grevci tutuklanarak yargılanmak üzere İstiklal Mahkemeleri'ne sevk edilmiştir.⁴¹

1927 yılında gerçekleşen önemli grevlerden biri de Adana'da olmuştur. Fransızlar tarafından işletilen Adana-Nusaybin demiryolu işletmesinde çalışan işçiler, çalışma koşullarının iyileştirilmesini isteyerek ilk olarak Haziran 1927'de iş bırakmışlardır. İşçilerin 30 maddelik talep listesini bir aylık sürede değerlendirerek çoğunun kabul edilemez bulunması üzerine işçiler 10 Ağustos 1927'de yeniden iş bırakmıştır. 15 gün süren grev 24 Ağustos 1927'de son bulmuştur.⁴²

1927 yılının Ağustos ayında Adana hattında esasen ihtiyaçtan doğduğu beyan edilen grevin komünist propagandasına ihtiras vesilesi olmaması için dikkatle takip edilmesi ve grev gerçekleştiği takdirde yaşanabilecek gelişmeler ve alınacak önlemler bakanlıklar arası uzun yazışmalara sebep olmuştur. 10 Ağustos 1927'de Yenice-Nusaybin Demiryolları Kumpanyasıyla amele arasında meydana gelen ihtilaf nedeniyle bir hayli müzakere yapılmışsa da maaş ve yevmiyelere yapılması istenen zamlar konusunda anlaşma sağlanamayarak müstahdemin greve başlamıştır. Yenice-Nusaybin demiryolu müstahdemininden greve katılanlar tarafından su depoları ile makasların tahrip edildiği, telgraf tellerinin kesildiği, ailelerini demiryolları üzerine yatırmak gibi yollara başvurmak suretiyle seferlerin gerçekleşmesi için engeller oluşturdukları, hatta görevlerine devam etmek isteyen memurun ve müstahdemini ölümle tehdit ederek cebren görevlerini yapmasını engelledikleri bildirilmektedir. Kanuni sınırları aştığının anlaşıldığı belirtilen bu grev ile ilgili Nafia, Dâhiliye, Müdafaa-i Milliye ve Ticaret vekilleri bir araya gelerek birtakım tedbirler almışlardır. İmalat-ı Sanaiye tahtı muhafazaya alınacak, icap ederse Müdafaa-i Milliye Vekâleti askeri kuvvet ile yardım edebilecektir. Bu hadisenin şimdiye kadar meydana gelen benzerlerine oranla dikkat çekici bir yönü olduğu konusunda bakanlar mutabık kalmışlardır. Grev ilan edenler şimendifer işçileri olduğu halde bunların kunduracı, şekerci, debbağ, demirci, esnaf oldukları, bilhassa Adana'daki Ruslar tarafından idare edilen pamuk yağı fabrikasının nakden yardım ettikleri bildirilmektedir.⁴³ Daha sonra bu grev komitesinde yer alanlar komünist olmakla suçlanmış, İstanbul'a getirilerek komünistlerle birlikte yargılanmışlardır.⁴⁴

40 *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, C..2, s. 104; Işıklı, *Sendikacılık ve Siyaset*, s. 314.

41 Mahiroğulları, *a.g.e.*, s. 171.

42 *A.g.e.*, ss. 171-172.

43 *BCA 030 10 00 00 12 72 28*, Adana Demiryolu Hattında Başlayan Grevden Dolayı İsmet İnönü'nün Talimatı, 17/08/1927.

44 Yüksel Akkaya, "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık 1 (Kısa Özet)", *Praksis*, S. 5, 2002, s. 168.

Grevler açısından hareketli geçen 1927 yılının sonlarında hükümetin şahsi manevisini aşıladığı iddia olunan Balya Maden Şirketinde çalışan amele Sındırgılı Remzi hakkında (ceza kanununun 160. Maddesi gereğince) takibat yapılması için gönderilen izin talebi de Büyük Millet Meclisi Başkanlığı tarafından uygun görülmüştür.⁴⁵

Ücretlerin düştüğü ve baskının arttığı sıralarda 1928 Temmuzunda Şark Şimendifer Şirketi ve İstanbul Tramvay Şirketi işçileri de birer kere daha grev ilan etmiştir. Bu grevlerden sonra Amele Teali Cemiyeti kapatılmıştır. Aynı yıl İstanbul'da bir tütün imalathanesinde, bir demir çelik atölyesinde, bir dokuma fabrikasında grev yapılmıştır.⁴⁶

1930 yılında İzmir Liman depoları işçileri, İzmir kuru incir imalathanesi işçileri greve gitmiştir.⁴⁷ İzmir Limanı'nda çalışan tahmil ve tahliye işçileri 6 Eylül 1930'da ücretlerinin artırılması talebiyle grevi başlatmıştır. Liman işçilerinin iş bırakıp işyeri önünde toplanması üzerine askeri birlikler grevci işçileri dağıtmıştır. Bunun üzerine işçiler o sırada İzmir'de olan Serbest Cumhuriyet Fırkası Genel Başkanı Fethi Okyar'ın kaldığı otelin önüne giderek sorunlarına sahip çıkmasını istemişlerdir. İşçiler otelin önünden Serbest Cumhuriyet Fırkasının o gün Alsancak'ta düzenlediği mitinge de katılmışlardır.⁴⁸ Bu grev sırasında jandarmanın mukabil ateşinden üç kişi yaralanmış, bunlardan biri ölmüştür. Tutuklanan dokuz kişi arasında komünist telakki edilen isimler vardır.⁴⁹

Böylece 1923-1930 dönemi boyunca 1923 yılında 18, 1924 yılında 11, 1925 yılında 10, 1926 yılında 3, 1927 yılında 7, 1928 yılında 7, 1929 yılında 7, 1930 yılında 4 olmak üzere toplam 67 grev gerçekleştirilmiştir.⁵⁰

Devam eden eylemlerden kaynaklanmış olsa gerek; Eylül 1930'da kurulan V. İnönü Hükümeti'nin programında iş kanunu ve işçilerin vaziyetlerinin ıslahı ile özellikle meşgul olunacağı belirtilmiştir.⁵¹

Ticaret burjuvazisinin ve büyük toprak sahiplerinin partisi olduğu iddia edilen ve 1930'un ikinci yarısında kurulan Serbest Fırka; yoksul köylülerle beraber işçi sınıfının desteğinden yararlanabildiği için Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) çevresi tarafından zaman zaman "solcu" olarak eleştirilmiştir.⁵² Nitekim V. İnönü Hükümeti'nin programı okunurken Fethi Bey (Gümüşhane) tarafından henüz bir buçuk aylık hayatı olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın

45 BCA 030 10 00 00 34 197 5, Hükümete Hakaret Eden Balya Maden Şirketi'nde Amele Sındırgılı Remzi Hakkında Takibat Yapılması, 06/11/1927.

46 Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, C..2, s. 104; Işıklı, *Sendikacılık ve Siyaset*, s. 314; Erişçi, *a.g.e.*, s. 20.

47 Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, C..2, s. 104; Işıklı, *Sendikacılık ve Siyaset*, s. 314.

48 Mahiroğulları, *a.g.e.*, s. 172.

49 *Hâkimiyet-i Milliye*, 6-7 Eylül, 1930.

50 Akkaya, *a.g.e.*, s. 173.

51 Neziroğlu-Yılmaz, *a.g.e.*, s. 146.

52 Işıklı, *Sendikacılık ve Siyaset*, s. 309.

teşekkülü aleyhine bazı kötü propagandalar yapıldığı ileri sürüldükten sonra yaptığı eleştiri anılmaya değerdir. "...Amele Halk Fırkası'na mensup olduğukça iş yolundadır! Vakıa ki bu amele Halk Fırkası'na intisap etmek hakkını Serbest Fırka lehine istimale başlar; o zaman iş değişir. Derhal iktisadi meslekler ihtilafı meydan alır. Devletçilik ve liberalizm nazariyeleri ile bu meselenin halli çareleri aranılır. Efendiler, nazariyeler ihtilafı ile bu meseleyi hal için zahmet çekeğimize amelenin neden gayri memnun olduklarını tahkik etsek daha doğru olur zannederim... Bilumum ameleyi komünist telakki etmek doğru mudur?"⁵³ Bir süre sonra Serbest Cumhuriyet Fırkası kendini fesh etmiştir. Bu arada Ahali Cumhuriyet Fırkası kuruluşundan iki ay sonra feshedilmiş, Amele ve Çiftçi Partisi'nin kurulmasına izin verilmemiştir.⁵⁴ Böylece kuruluş yıllarında CHF açısından muhalefet olabilecek engeller ortadan kaldırılmış olmaktadır.

2. Korumacılık Yıllarında CHP ve İşçiler (1931-1938)

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Üçüncü Büyük Kongresi yapılıncaya kadar Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren geçen yedi buçuk yıl boyunca çeşitli pürüzler ortaya çıkmış, tepkiler bastırılmış, düzenlemeler yapılmış, çok partili siyasal yaşayış iki kere denenmişse de başarılı olunamamıştır. Üçüncü Büyük Kongre bir dönemin sonu olduğu kadar yeni bir dönemin başlangıcı olarak da görülmekte, bu yeni dönem Türkiye'nin kamusal yaşamında tek parti yönetimi altında geçecek bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.⁵⁵

10 Mayıs 1931'de toplanan Fırka'nın Üçüncü Büyük Kongresi tarafından kabul edilen CHF Nizamnamesi ve Programda Cumhuriyet Halk Fırkası'nın halkçı olma niteliği tekrarlanmıştır. Halkçılık ifadesinden neyin kastedildiği açıklanırken ise "...Kanunlar önünde mutlak bir müsavet kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertlerin halktan ve halkçı olarak kabul edildiği" söylenmiştir.⁵⁶Bunun yanında sınıf olmadığı ve iş bölümünün var olduğunun belirtildiği kısımda; "Türkiye Cumhuriyeti halkının ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir" denmiştir. "Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleri ise "a-Küçük çiftçiler b- küçük sanayiciler ve esnaflar c- ameleler ve işçiler d- sanayiciler, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccarlar" olarak belirlenmiştir. Bu çalışma zümrelerinin her birinin çalışması diğer zümrelerin ve genel olarak toplumun yaşaması ve mutluluğu için zorunludur. Fırka bu ilkeyle sınıf mücadelesi yerine sosyal düzen ve dayanışma sağlamayı, birbirine zarar vermeyecek şekilde çıkarlarda uyum sağlamayı hedeflemiştir.⁵⁷

53 Neziroğlu- Yılmaz, a.g.e., s. 150.

54 Tunaya, a.g.e., ss. 561-562.

55 Mete Tunçay, *Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 308.

56 *CHP Nizamnamesi ve Programı 1931*, TBMM Matbaası, Ankara, 1931, ss. 30-31.

57 *CHP Nizamnamesi ve Programı 1931*, s. 32.

Nizamname ve programın üçüncü kısmında ise çalışma hayatında işçilere yönelik olarak ise “milliyetçi Türk ameleli ve işçilerinin hayat ve haklarının ve menfaatlerinin göz önünde tutulacağı” söylenmiştir. “Say ile sermaye arasında ahenk tesisi ve bir iş kanunu ile ihtiyaca kâfi hükümlerin vaz’ı Firkanın mühim işleri arasında görülür.” Altıncı kısımda özel bir durum olarak “amele muntkalarında kadın işçilerin çalıştıkları esnada çocuklarına bakacak müesseseler yaptırılmasına ve bunların artırılmasına devam edileceğinin” söylenmesi ise ileri bir sosyal düzenleme olarak düşünülebilir.⁵⁸

Buradaki ifadelerden halkın ayrı sınıflardan oluşmadığı söylenmesine rağmen ve bireysel ve toplumsal hayat için iş bölümü itibariyle birtakım sınıflamalar yapıldığı görülmektedir. Bu sınıfların her birinin çalışmasının diğerinin ve genel olarak toplumun varlığı ve mutluluğu için zorunlu olduğu gerekçe gösterilerek aralarında bir uzlaşma oluşturmak suretiyle muhtemel çatışmaların önüne geçilmek istendiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında sınıf ayrılıklarından yana olmayan partinin emek ile sermaye arasında bir uyumu öngörmesi ve bunu sağlamak için çalışma hayatında bir düzenleme yapılması gerektiği konusunda farkındalık oluşmuştur diyebiliriz.

Böylece Gülmez’in ifadesiyle sınıf ve sınıf savaşımını yadsıyan halkçılık anlayışı doğrultusunda emek ve sermaye arasında kurulacağı belirtilen uyumun nasıl somutlaştırılacağı sorusunun henüz cevapsız kalmasına rağmen; işçi-işveren ilişkilerine egemen olacak ideoloji belirlemeye başlamıştır. Bu da Kongre’den altı ay kadar önce hazırlanmasına başlanılan 1932 İş Yasası tasarısı ile CHF’nin işçi sorununa yaklaşımı arasında önemli bir çelişki yaratacak; sonunda liberal içerikli ve sınıf savaşımı araçlarına yer veren bu tasarının geri alınmasına yol açacaktır.⁵⁹

Atatürk’ün sağlığındaki son kurultay olan Mayıs 1935’teki kurultay görüşmeleri başlamadan kısa bir süre önce Mart 1935’te kurulan VII. İnönü Hükümeti programının görüşmeleri sırasında Halil Mentеше’nin sözleri kurultaya hâkim olacak havayı aynen yansıtabilecek niteliktedir. Mentеше, hükümetin ekonomide kamu çıkarlarını korumak konusundaki hakem rolünün elinde kalması gerektiği kanaatindeydi. Ülkede bacalar yükselmektedir ve daha da yükselecektir. Bu suretle 50.000 tahmin edilen amele miktarı daha da artacaktır. Bu nedenle sınıflar arasında dengeyi sağlamak, çatışmaya engel olmak için devletin hakem rolünü üstüne alarak sosyal alanlarda kanunlar hazırlaması gereklidir. Mentеше, eğer devlet sosyal kanunları bir an evvel hazırlamazsa dışardan gelecek zorlamalarla bu kanunların yapılacağını, o zaman ülkede disiplinli demokrasi olarak güdülen fikri bozacak hatalı birtakım cereyanların ortaya çıkabileceğini söyleyerek Başbakanı bu konuda dikkate davet etmiştir.⁶⁰

58 CHP Nizamnamesi ve Programı 1931, ss. 33, 37.

59 Gülmez, a.g.e., s. 186.

60 Neziroğlu-Yılmaz, a.g.e., ss. 237-238.

Kurultayın 13 Mayıs 1935 günkü oturumunda programda ekonomik alanda yurttaşların menfaatlerinde birlik, düzen, birbirleri aleyhine genişlemelere meydan vermemek gibi tedbirlerin alındığı, partinin programının hiçbir yurttaş arasında zümre ve sınıf farkları kabul etmediği gibi cinsiyet farkının da bütün uluslara örnek olabilecek bir şekilde ortadan kaldırıldığı söylenmiştir.⁶¹

Genel Sekreter Peker de parti programında sosyal ve ekonomik bakımdan sağ ve sol eğilimlere meydan vermeyecek bir açıklık sağlamak için yeni taslağın hazırlanmasında özellikle dikkat gösterildiğinden söz etmiştir. Peker'in ifadesiyle "yeni programın göze çarpan başlıca özelliği yeni Türkiye'de zaten baştan beri devletle beraber çalışan CHP varlığının devlet varlığı ile birbirlerine daha sıkı bir şekilde yaklaşmasıdır. Partinin temel nitelikleri olan cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devrimcilik, devletçilik ve laiklik yeni program onaylandıktan sonra yeni Türkiye devletinin de nitelikleri halini alacaktır." Peker, "eski programda halkçılığın önem verilen bir nitelik olduğunu, yeni programda da yer alan bu niteliğin devletin nitelikleri arasında yer alacağını" söylemiştir. Peker, "*mıntika menfaati, derebeylik, ağalık, aile, cemaat imtiyazı fikirleri olmadığını*" da belirtmiştir. Böylece işçilerin sayıca çok olmaları ve partilerinin gücüne dayanarak ulusal çalışmanın ahengini bozacak eylemlerine meydan verilmezken, sermaye sahiplerinin de maddi güçlerine dayanarak işçilerin haklarını çiğnemesine meydan verilmemiştir.⁶²

Mayıs 1935'te yapılan Dördüncü Büyük Kurultay tarafından onaylanan programın parti doktrininde ve bünyesinde en önemli safhayı teşkil ettiği söylenmektedir.⁶³ Mayıs 1935'te Partinin Dördüncü Büyük Kurultayında onaylanan programında 1931'deki gibi partinin halkçı niteliğinden söz edilmiş ve benzer şekilde halkçılık ile ilgili açıklama yapılırken şöyle denmiştir: "... Kanun karşısında salt bir eşitlik kabul eden ve hiçbir ferde, aileye, sınıfa, cemaate ayrıcalık tanımayan yurttaşları halkçı olarak kabul ederiz. Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan oluşmuş değil, bireysel ve sosyal hayat için işbölümü açısından çeşitli alanlara ayrılmış bir toplum saymak esas ilkelerimizdendir. Sanayiciler, tüccarlar, çiftçiler, küçük zanaat sahipleri, esnaflar, işçiler ve memurlar, serbest meslek sahipleri, Türk ulusal kuramının başlıca çalışma unsurlarıdır. Bunların her birinin çalışması, kamusal hayat için bir zorunluluktur. Partimizin bu ilkeyle amacı sınıf çatışmaları yerine sosyal düzeni ve dayanışmayı sağlamak, çıkarlar arasında uyum kurmaktır..."⁶⁴

Kurultay görüşmeleri sırasında Peker de Menteşe gibi, "ulusal endüstrinin gelişmesiyle beraber sayısının artacağını düşündüğü işçilerin zehirlenmemesi için patronlarla ilişkisi konusunu bütün parti programında hâkim olan ahenk,

61 CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (9-16 Mayıs 1935), Ulus Basımevi, Ankara, 1935, ss. 43-44.

62 CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (9-16 Mayıs 1935), ss. 44-45-46.

63 Tunaya, a.g.e., s. 572; Gülmez, a.g.e., s. 186.

64 CHP Programı, Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara, ss. 6-9.

anlaşma, uyuşma haline indirgediğini” söylüyor. İşçi ile patron arasında uyuşma yolu yetmezse devletin koyacağı hakem yolu ile çatışmaların önleneceğini, grev ve lokavtı yasaklayan programın bunun yanında işçi ile işveren ilişkilerinde anlaşmalarını esas koyduğunu ekliyor.⁶⁵

Nitekim onaylanan programda da çalışma hayatına yönelik olarak “hiçbir ekonomik girişimin kamuğasıya olduğu kadar, ulusal ve özel bütün faaliyetler arasındaki uyuma da karşıt olamayacağı” belirtilmiştir. İşçilerle işverenlerin çalışmasında bu uyum esas alınacaktır. İş Kanunu ile işçiler ve işverenler arasındaki karşılıklı ilişkiler düzenlenecektir. İş anlaşmazlıkları uzlaşma yolu ile çözülecek bu mümkün olmazsa devletin kuracağı uzlaştırma araçlarının yargıçlığı ile kotarılacaktır. Grev ve lokavt yasak olacaktır. Milliyetçi Türk işçilerinin hayatları ve hakları ile bu çerçevede ilgilenilecektir. Çıkarılacak iş kanunları bu esaslara uygun olacaktır.⁶⁶

Genel Sekreter Peker, Kurultay görüşmelerinde işçilerin örgütlenmesi konusuna da değinmiş ve işçilerin örgütlenmesinin bilinen işçi örgütlenmesinden farklı olarak üstün ve ulusal fikirlerle olacağını belirtmiştir. İşçiler geçmişte sosyalist cereyanların yaptığı gibi yurt içinde yurttışa karşı mücadele ile değil, partinin dolayısıyla devletin ulusal anlayışı ve zihniyeti ile kuruma bağlanacaktır. Türk işçileri herhangi bir çatışma veya ayrılık unsuru olmayacaklar, ulusal Türk Devleti'nin varlığına yürekten inanarak destek olacaklardır.⁶⁷

Sonuç olarak parti “Türkiye’de cins ve sınıf fikirlerini yayma ve sınıf kavgası amacı ile cemiyet kurulamayacağını” belirten 66. maddeyi kabul etmiştir. Programın işçi ve esnaf örgütlenmesine ayrılan 68. maddesi ise “Türk işçileri ve esnafının ulusun ana varlığı içinde, o varlık için kuvvet ve fayda verici yolda ve parti programının çerçevesi içinde örgütlemeyi iş edineceğini ” açıkça söylemiştir.⁶⁸

Gülmez’in de dediği gibi burada bir çelişki göze çarpmaktadır. Bir yandan sınıf savaşımının yadsınması konusundaki görüş sürdürülürken, öbür yandan işçi sınıfının varlığından ve sınıf savaşımının önlenmesini amaçlayan yasaklayıcı kurallar konulmasından söz edilmektedir. Gerçekten Peker, bir yandan Türkiye’de sınıf yoktur derken bir yandan da Türkiye’de ulusal endüstrinin ilerlemekte ve özel kesimde de birçok işler yapılmakta olmasının sonucu olarak, ülkede geniş bir işçi sınıfının türemekte olduğunu söylemektedir. Gülmez, bu çelişkili tutumun dolayısıyla grev ve lokavtın yasaklanmasının nedenini devletçi ekonomi politikasının sonucu nicel bir varlık olarak oluşan ya da oluşmaya başlayan işçi sınıfının çöktüğü öne sürülen liberal devletteki sınıf savaşımına başvurabileceğinin düşünülmesinden kaynaklandığını

65 CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (9-16 Mayıs 1935), s. 47.

66 CHP Programı, Mayıs 1935, ss. 18-19.

67 CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, s. 50.

68 CHP Programı, Mayıs 1935, ss. 49-51.

belirtmektedir. Dolayısıyla 1936 İş Yasası'nın çıkarılmasından bir yıl önce sosyal haklar konusunda izlenecek yasaçkı veya baskıcı tutum netleşmiş, kamuoyuna da duyurulmuştur. Hatta bu tutum doğrultusundaki gelişmeler Âli İktisat Meclisi tarafından hazırlanan 1934 İş Yasası tasarısı ile daha önce başlamıştır. Denilebilir ki bu yıllarda toplumsal sınıfların varlığını yadsıma ideolojisinin yerini, sınıf savaşımını önleme düşüncesi almış; 3008 Sayılı İş Yasası da bu ideolojinin gerçekleştirilmesi amacıyla çıkarılmıştır.⁶⁹

Böylece CHP'nin kuruluşundan 1935 yılına kadar işçi sorunu konusundaki görüşleri zamanla belirsizlikten kurtulmuş olmaktadır. Ekonomik ve sosyal bağlamlardaki değişiklikler doğrultusunda da işçi-işveren ilişkilerinin düzenlenmesine egemen olacak ideoloji ve ilkeler giderek belirginleşmiştir. İdeolojik olgunlaşma 1936 yılında çıkarılan birinci İş Yasasında somutlaşmıştır. Ancak partinin ekonomik ve siyasal görüşlerinin 1931-1935 yılları arasındaki evrimi bir yandan işçilere ileri haklar sağlayan 1932 tasarısının geri alınmasını, öbür yandan da 1936 İş Yasası'nın öncüllerinden olan yeni bir tasarının 1934'te hazırlanmasını açıklığa kavuşturması yönünden önem taşımaktadır. Gülmez'e göre bu iki iş yasası tasarısı değerlendirilirken ekonomik ve siyasal çerçevelerdeki belirginleşme yıllarında hazırladıklarının gözden uzak tutulmaması gerekmektedir.⁷⁰

Aslında yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin çalışma hayatının düzenlenmesi için 1924, 1927, 1929, 1932 ve 1934 yıllarında bazı İş Kanunu tasarıları hazırlanmıştır. Bunlardan 1932 yılındaki tasarıda sendika özgürlüğü yanında grev ve lokavt hakları da tanınmış, ancak kanunlaşmamıştır. 1936 yılındaki İş Kanunu 1934 tasarısı esas alınarak hazırlanmıştır.⁷¹ 1936'da büyük oranda Fransız yasal sisteminden alınan İş Kanununun kabulü 1934'te başlayan ilk beş yıllık planın uygulanmasıyla tutarlı olmuştur. Bunda Türkiye'nin 1932'de Uluslararası İşçi Örgütüne katılması da etkili olmuştur. Böylece iç ve dış faktörler yeni yasanın oluşmasında etkili olmuştur. 1936 yasa ve sonraki yasalar düzenleyici olmaktan çok koruyucudur. İhtilaf durumlarını ilgilendiren hükümler olduğu gibi düzenleyici hükümler de olmasına rağmen, yasanın koruyucu maddeleri diğerlerinden ağır basmaktadır.⁷²

1923-1936 yılları arasında değinilecek 5 ayrı iş yasası tasarısı hazırlandığı ve gündemde kaldığı halde, kurulan 8 hükümetten sadece dört tanesinin programında bir iş yasasının çıkarılması konusuna değinilmiştir. Bu durum ise işçi-işveren ilişkilerinin düzenlenmesi konusunun ikinci bir sorun olarak görüldüğü yorumlarına yol açmıştır. Üstelik soruna genel bir yaklaşımla değinen dört hükümet programının buna bir ölçüde zorunlu olduğu da unutulmamalıdır. Çünkü örneğin Okyar hükümeti programının Meclis'te okunduğu sırada

69 Gülmez, *a.g.e.*, s. 187.

70 Gülmez, *a.g.e.*, s. 188.

71 Nizamettin Aktay, *Sendika Hakkı*, Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası, Ankara, 1993. s. 25.

72 Dereli, *a.g.e.*, ss. 58-59.

gündemde Meclis tarafından İktisat Encümeni'ne gönderilmiş, 120 maddelik Mesai Kanunu Layihası da vardır. V. İnönü Hükümeti'nin iş yasası ve işçilerin durumunun düzeltilmesine özellikle ilgi gösterileceğini belirtme gereği duymasının temel nedeni ise CHF'nin Serbest Fırka deneyinden etkilenmesi ve bunun sonucu olarak programında buhrandan etkilenen geniş halk kesimlerine yönelen bazı yeni politikalara yer vermesi olarak görülmektedir. Gülmez, halktaki hoşnutsuzluğunun anlaşılmasına vesile olan ve işçi isteklerini ön plana çıkaran ikinci muhalefet deneyinin CHF Hükümetinin işçi sorunu karşısında gösterdiği ilgisizliğin kalkmasındaki etkenlerden biri olduğunu düşünmektedir.⁷³ Peker'in bu konudaki savunması "bu kanunun çıkarılmasında geç kalınmış gibi görünse de hatadan kaçınmak için en iyi formül bulunmaya çalışıldığından, son on yılın esaslı çalışmaları içinde yer almasına rağmen kabulünün geciktiği" şeklindedir. Diğer taraftan kanunun geç kabul edilmiş olması gerçek hayata önemli bir zarar da vermemiştir. Çünkü İş Kanununun getirdiği düzenleyici ruhu ülkede uygulama ihtiyacı henüz kendini göstermiştir.⁷⁴

3008 sayılı Türkiye Cumhuriyeti'nin bu ilk İş Kanununda çalışma hayatını düzenlemek amacıyla iş akdinin yerine getirilmesi için işçi ile işveren arasında bir Takım Mukavelesi yapılması öngörülmüştür. Kanunda işçi ve işverenlerin hakları ve yükümlülükleri belirtilerek aralarındaki iş ilişkisinden doğacak muhtemel durumlara yönelik düzenlemeler belirtilmiştir. İşçilerin sağlığı ve güvenliğini korumaya yönelik olarak işveren tarafından özellikle kadınlara ve çocuklara yönelik koruyucu önlemler yer alır. Çalışma saatinin haftalık 48 saat olduğu bu kanunda ücretin hesaplanması usulleri ve işçilerin zorunlu ihtiyaç maddelerinin karşılanmasının güç olduğu durumlarda "ekonomalar" kurulması işverenin zorunluluğu haline getirilmiştir. Grev ve lokavt yasaklanmıştır. Bu yasağa uymayan işçi ve işverene hapse varan cezalar öngörülmüştür. "Toplulukla iş ihtilafı" ya da "tek başlı iş ihtilafı" durumlarında "müessil işçi" aracılığıyla işverenle problemin çözülmesi yoluna gidilmiştir. Kanunun hükümlerinin uygulanabilmesi için İktisat Vekâletine bağlı bir "İş Dairesi" kurulacaktır. İş Dairesinin faaliyete başlaması ile İktisat Vekâletindeki "iş ve işçi bürosu" kalkacaktır. Kanunun yürürlüğe girdiği tarihte 1325 tarihli "Tatil-i Eşgal Kanunu" da mülğadır.⁷⁵

1936 yılındaki hukuki düzenlemeden önce söz konusu dönemde 1924 Anayasasından sonra çıkarılan çalışma hayatını düzenlemeye yönelik birkaç kanundan da söz etmek yerinde olacaktır. 1924 yılında çıkarılan tatil gününü haftada 24 saat olarak ve Cuma günü olarak belirleyen Hafta Tatili Kanunu bunlardan biridir. 1926'da ise bireysel çalışma ilişkileri açısından önem taşıyan Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu çıkarılmıştır. Borçlar Kanununda sözleşme özgürlüğü ilkesine dayanılmış, hizmet sözleşmesine ilişkin hükümlerinde

73 Gülmez, *a.g.e.*, s. 190.

74 *Ullus Gazetesi*, 9 Haziran 1936.

75 *Resmi Gazete*, 15/06/1936.

liberal bireyci görüşe bağlı kalınmıştır. Ayrıca sözleşme özgürlüğü yanı sıra genel sözleşmeye de yer verilmiş ve bireysel sözleşmelerin genel sözleşmeye aykırı olamayacağı belirtilmiştir. 1930 yılında halk sağlığını korumak amacıyla çıkarılan Umum-ı Hıfzısıhha Kanunu çocuk ve kadın işçilerin çalışmalarına ilişkin bazı sınırlamalar getirmiştir. 1935 yılında Milli Bayram ve Genel Tatillerle ilgili yasalar çıkarılmıştır.⁷⁶

Tek parti döneminde çalışma hayatıyla ilgili çıkarılan önemli bir başka kanun ise 28/06/1938 tarihli ve 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu'dur. Kanuna göre bir cemiyetin faaliyete geçebilmesi için ana nizamnamesinin verildiği mülki makamlar tarafından tescil edildiğine dair bir belge alınması gerekir. Cemiyetler ancak Dâhiliye Vekâletinin izniyle birlikler meydana getirebilir. Kanunun 9. Maddesi aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına dayanan cemiyetler kurulmasını yasaklamıştır.⁷⁷

Bunların yanında 1933 yılında Türk Ceza Kanununun 201. maddesi değiştirilerek işçilerin toplu olarak işi terk etmesini teşvik edenlere ağır cezalar getirilerek de işçi hareketleri kontrol edilmek istenmiştir. Ayrıca Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. Maddeleri ağırlaştırılmıştır.⁷⁸

CHP'nin 1931 ve 1935 Kurultayları işçi-işveren ilişkileri, işçi örgütlenmesi ve işçi eylemleri konularında oldukça net ve baskıcı bir hal almaya başlamıştır. Çeşitli sebeplerle baskı ve tevkiflerin arttığı bu yıllarda CHP aynı iş kolunda çalışan işçileri kendi kontrolüne almak için işçileri teşkilatlandırmıştır. Bu tecrübelerden en önemlisi İzmir'de yapılmıştır. İzmir'de mevcut Sai Sükûn, Müstakil Liman Vapur Amelesi, Mavna Amelesi, Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amelesi, Kereste Tahmil ve Tahliye, Liman Rıhtım ve İthalat ve İhracat Amelesi Cemiyetleri yerine bir "Deniz Amelesi Cemiyeti" kurulmuş; Tramvay Amelesi, Telefon, Su ve Havagazı Şirketleri Memur ve Müstahdemin Cemiyetleri yerine "İmtiyazlı Şirketler Memur ve Müstahdemin Birliği" meydana getirilmiş, Emekçiler ve diğer fabrika amele cemiyetleri yerine de "Sanayi İşçiler Birliği" teşkil olunmuştur. Tütün İşçileri Birliği, Matbaa İşçileri Birliği, Şoförler Cemiyeti, Fırın Amele Birliği yeniden teşkilatlandırılmıştır. Bütün bu işlerden sonra 1935'te "işçi ve esnafı rejime her durumda bağlı ve faydalı kılmak" vazifesiyle "İşçi ve Esnaf Birliği" kurulmuştur.⁷⁹Hatta Erişçi'nin iddiasına göre; hükümet ekonomik olarak uygun olmamasına rağmen sanayiye ülkenin çeşitli bölgelerine dağıtarak büyük işçi topluluklarının bulunmasına engel olmaya kalkmış, işçi yoğunluğuna ihtiyaç olan yerlerde ise geçici işçi ve köylü işçi kullanmak gibi ilkel ve eksik tedbirlere başvurmuştur.⁸⁰

76 Ali Güzel, "3008 Sayılı İş Yasası'nın Önemi ve Başlıca Hükümleri", *Sosyal Siyaset Konferansları*, S. 35-36, 1986, s. 173; Mustafa Delican, "Cumhuriyet Döneminde Türk Endüstri İlişkileri: İşçi Sendikalarının Dünü, Bugünü", *Sosyal Siyaset Konferansları*, S. 51, 2006, s. 8.

77 *Resmi Gazete*, 14/07/1938.

78 Sülker, *a.g.e.*, ss.151-152.

79 Erişçi, *a.g.e.*, s. 22. Sülker, *a.g.e.*, ss. 151-152.

80 Erişçi, *a.g.e.*, s. 22.

1937 yılına gelindiğinde yalnız İş Kanunu kapsamına giren sahalarda çalışan işçi sayısı 265.000'e ulaşmıştır. Bu işçilerin 51. 131'i kadın, 23.000'i 12-18 yaşında çocuklardır. Ziraatte çok daha fazla olan işçilerin kadın nispeti %26, çocuk nispeti %13 tahmin edilmektedir. Küçük sanayide bilhassa çocuk nispeti çok daha fazladır.⁸¹

CHP Hükümetleri tarafından yabancı sermayeye ait şirketlerin millileştirilmesiyle grevler de yasaklanmaya başlamıştır. CHP'nin bu konudaki gerekçesi sömürünün ancak yabancı sermayeli şirketlerde söz konusu olabileceği, dolayısıyla devlete ait işletmelerde greve gerek olmadığıdır. Devletçi ekonomi politikalarının uygulandığı ve millileştirmelerin yapıldığı bu dönemde işçi örgütlenmelerini yasaklayan, işçileri hükümet tarafından kontrol edilen derneklerde örgütlenmeye iten ve işçi eylemlerini sabote eden yönetsel ve yasal önlemler alınmıştır. 1930'dan sonra grev yapan işçiler "düzeni bozan fesatçılar" olarak nitelendirilmiştir. 1933 yılında Cemiyetler Kanununda yapılan değişiklik, 1936 yılında kabul edilen İş Kanununun grev hakkını tamamen ortadan kaldırması, 1938 yılında yine Cemiyetler Kanununda sınıf esasına dayalı cemiyet kurmayı yasaklayan değişiklik CHP'nin işçi hareketlerini önlemek için kullandığı tahakküm araçları olarak değerlendirilmiştir.⁸²

CHP'nin yeni bir oluşum içine girdiği ve ekonomi politikalarında da önemli dönüşümlerin yaşanmaya başladığı 1931-1938 dönemindeki grevlerin sayısı nihai olmamakla beraber Yüksel Akkaya tarafından şöyle tespit edilmiştir: 1931 yılında 6, 1932 yılında 5, 1933 yılında 2, 1934 yılında 1, 1935 yılında 6, 1936 yılında 7 grev eylemi yaşanmışken, 1937 yılında grev eylemine henüz rastlanmamıştır. 1938 yılında ise 3 grev eylemi gerçekleştirilmiş olup, dönemde toplam 30 grev yaşanmıştır.⁸³

Bu döneme ilişkin önemli bir tespit olarak grev vb. işçi hareketleri konusunda düzenlenen istatistikler ya da diğer güvenilir bilgilerin bulunmadığı, niceliksel bilgilerin genel olarak dönemin basın yayın organlarından, özellikle de gazetelerden elde edildiğinin bilinmesinde yarar olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bu tür kaynaklardan elde edilen bilgilerde grev sayısı, greve katılan işçi sayısı, grevler sonrası kaybolan iş günü sayısı, grevlerin nedenleri ve sonuçlarına ilişkin sağlıklı verilere ulaşmak güçtür. Bu nedenle işçi hareketlerine ilişkin olarak yapılacak değerlendirmeler sınırlı kalmaktadır.⁸⁴

81 Erişçi, *a.g.e.*, s. 23.

82 *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi C.2*, s. 104.

83 Akkaya, *a.g.e.*, ss. 167, 173.

84 Makal, *a.g.e.*, ss. 452-453.

Sonuç

Osmanlı'da sayıca az ve örgütlenme açısından zayıf olan işçi sınıfı mütareke döneminde görece bir canlanma yaşamıştır ve bu nedenle Cumhuriyet ilan edildiğinde bu aktif durumunu devam ettirmek konusunda isteklidir. CHP hükümetlerinden bu konuda beklenti içinde olan işçi kesimi 1930'ların başına kadar daha girişken bir rol üstlenmiştir. Bu süreçte özellikle 1924 Anayasasının ilanından sonra örgütlenme konusunda bir artış olmuş, çalışma hayatına yönelik mesai kanununun çıkması yönünde girişimlerde bulunulmuş, birtakım grev eylemlerine tanık olunmuştur. Yabancı sermayeli iş yerlerinde çıkan bu grevler genellikle ücrette yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle olup, günlük mesai saati, ücretli tatil, yabancı işçi çalıştırılmaması gibi talepler de dile getirilmiştir. Halkçılık ilkesi ve bu ilkenin sınıf ayrımı ve sınıf çatışmasını yadsıyan yaklaşımı şekillenmiş olmasına rağmen; Cumhuriyet Hükümetlerinin işçilere karşı tavrının henüz çok netleşmediği, ekonomik ve sosyal koşulların henüz olgunlaşmadığı bu dönemde işçi kesimi bir varlık gösterebilmiştir.

CHP açısından, dünya ekonomik krizinden sonra totaliter faşist rejimlerin yükseldiği iki savaş arası düzende, sendikaların dolayısıyla işçilerin desteğini alarak iktidara gelmesi muhtemel olan komünist rejim tehlikesi vardır. Devletin varlığının ve bağımsızlığının devam ettirilebilmesi için kalkınmaya da ihtiyaç vardır. Devlet, kalkınma yolunu sanayileşmekte görmekte, sanayileşme sürecinde ise grevler nedeniyle iş günü kaybı yaşamak istememektedir. Bu yüzden ekonomik alanda devletçi ekonomi politikalarına geçiş ve siyasal alanda halkçılık konusundaki tavrın keskinleşmesinin de sonucunda CHP işçiler üzerindeki baskıyı artırmaya başlamıştır. Atatürk'ün ölümüne kadar geçen bu süreçte partinin dolayısıyla devletin işçilere karşı daha sert tedbirler alma eğiliminde olduğu görülür. Bu dönemde işçilerin örgütlenmesi tamamen parti kontrolüne alınmış, işçi eylemleri ise büyük ölçüde engellenmiştir. Devletin işçi örgütlenmelerini ve eylemlerini kontrol edebilmek için bizzat bu örgütlenmelere dâhil olma çabası devletin işçileri bir tehdit unsuru olarak görme eğiliminden kaynaklanmıştır denebilir.

Yine de Cumhuriyetin bu ilk yıllarında işçilerin örgütlenmeleri ve eylemlerine yönelik yaşanan gelişmeler çalışma hayatıyla ilgili birtakım düzenlemelere ihtiyaç olduğunu göstermiştir. Nerdeyse on yıllık bir gecikmeden sonra 1936 yılında ilk İş Kanununun Meclis tarafından kabul edilmesi sağlanmıştır. Bu kanunun işveren lehine olduğu, işçileri korumadığı eleştirileri bir kenara bırakılırsa çalışma hayatında uyulması gereken birtakım kuralları düzenlediği, beklendiği kadar olmamakla beraber işçi lehine de birtakım haklar sağlaması bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

- BCA 030 10 00 00 166 158 2; Amele Mesai Kanunu'nun Meclis'e Gönderildiği Konusundaki Yazı, 29/01/1924.
- BCA 030 10 00 00 12 72 28; Adana Demiryolu Hattında Başlayan Grevden Dolayı İsmet İnönü'nün Talimatı, 17/08/1927.
- BCA 030 10 00 00 34 197 5; Hükümete Hakaret Eden Amele Sındırgılı Remzi Hakkında Takibat Yapılması Hakkındaki Yazı, 06/11/1927.

II. Resmi Yayınlar

- Resmi Gazete*; 15/06/1936.
- Resmi Gazete*; 14/07/1938.
- CHF Nizamnamesi ve Programı 1931*, TBMM Matbaası, Ankara.
- CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (9-16 Mayıs 1935)*, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.
- CHP Programı 1935*, Ulus Basımevi, Ankara.
- Neziroğlu İrfan-Yılmaz Tuncer (Haz.); *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri C.1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950)*, TBMM Basımevi, Ankara, 2013.

III. Süreli Yayınlar

- Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, 6-7 Eylül, 1930.
- Ulus Gazetesi*, 9 Haziran 1936.

IV. Kitaplar

- AĞRALI, Sedat, *Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı*, Son Telgraf Matbaası, İstanbul, 1967.

- AKTAY, Nizamettin; *Sendika Hakkı*, Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası, Ankara, 1993.
- ARALOV, Semyen İvanoviç (Çev. Hasan Ali Ediz), *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları (1922-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni- Dün Bugün Yarın*, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1978.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, ATAM Yayınları, Ankara, 2006.
- BİLA, Fikret, *CHP Tarihi (1919-1979)*, Doruk Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1979.
- DERELİ, Toker, *The Development Of Turkish Trade Unionism*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1348; Sermet Matbaası, İstanbul, 1968.
- ERİŞÇİ, Lütfi, *İşçi Sınıfı Tarihi (Özet Olarak)*, Kutulmuş Basımevi, İstanbul, 1951.
- GÜLMEZ, Mesut, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, TODAİE Yayınları NO: 236, DİE Matbaası, Ankara, 1991.
- George Harris (Çev. Enis Yedek), *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975.
- İŞIKLI, Alpaslan, *Sendikacılık ve Siyaset*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.
- _____, *Gerçek Örgütlenme Sendikacılık*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- İNAN, Afet, *İzmir İktisat Kongresi*, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- KİLİ, Suna, Gözübüyük Şeref; *Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- KONGAR, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye- 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999
- MAHİROĞULLARI, Adnan, *Dünyada ve Türkiye'de Sendikacılık*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2016.
- MAKAL, Ahmet, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.
- ÖKÇÜN, Gündüz *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir (Haberler-Belgeler-Yorumlar)* Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Yayın No: 59, Ankara, 1997.
- SÜLKER, Kemal, "Türkiye'de Sendikacılık", *Dünyada ve Bizde Sendikacılık*, Varlık Yayınevi, İstanbul 1966.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, İstanbul, 1952.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.

_____, *Türkiye’de Sol Akımlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1978.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi C.2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1998.

V. Makaleler

AKKAYA, Yüksel, “Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık 1 (Kısa Özet)”, *Praksis*, S. 5, 2002.

DELİCAN, Mustafa, “Cumhuriyet Döneminde Türk Endüstri İlişkileri: İşçi Sendikalarının Dünü, Bugünü”, *Sosyal Siyaset Konferansları*, S. 51, 2006.

GÜZEL, Ali, “3008 Sayılı İş Yasası’nın Önemi ve Başlıca Hükümleri”, *Sosyal Siyaset Konferansları*, S. 35-36, 1986.

GÜZEL, Şehmus, “Tanzimattan Cumhuriyete İşçi Hareketi ve Grevler”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi C.3*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.